

(2020) Denník N, 2.4.2020

O potrebe múdrosti v zlých časoch

S vedcom o pandémii koronavírusu, postavení vedy a finálnom štádiu človeka
Rozhovor s Patrikom Garajom

Šírenie nového koronavírusu môže vyvolávať prehnane katastrofické predstavy. No aj tí umiernenější sa musia vysporiadať s tým, že máme do činenia s niečím novým a neznámym, čo nemáme úplne pod kontrolou. Vzniknutá pandémia sa tak pridáva ku množine globálnych výziev a ohrození, ktorým čelíme a ktoré teraz na chvíľu zmizli z povedomia. Do akej miery je tento komplexný balík problémov pre človeka výhľadovo zvládnuteľný?

Biochemik Ladislav Kováč už dlhšie zdôvodňuje svoje presvedčenie, že ľudstvo v treťom tisícročí vstúpilo do svojej poslednej fázy. A že človek „opustí scénu“. Nie je za tým žiadny alarmizmus, apokalyptika či lacné vyvolávanie strachu. Kováč k tomuto záveru dospieva vecným vedeckým pohľadom na evolúciu biologického druhu *Homo sapiens*

Je koronavírus sprievodným javom tohto záverečného štádia? Alebo je len rámcovým doplnkom oveľa hlbšej podstaty a nutnosti konca ľudskej evolúcie?

Vo vašej knihe Konec ľudskej evolúcie: život v záverečnom veku (anglicky 2015, česky 2017) ste predložili tézu, že človek sa nachádza vo finálnej fáze svojej evolúcie. A že s vymretím nášho druhu sa treba zmieriť ako s evolučným faktom. Vnímate aj súčasnú krízu v súvislosti s novým koronavírusom ako prejav tohto záverečného štádia?

Moja kniha vyšla pôvodne v edícii kníh o evolučnej biológii a v predhovore k nej som uviedol, že nejde o beletriu typu science fiction, ale o vedeckú reflexiu prítomnosti a budúcnosti ľudstva. Nechcel by som, aby sa prirovnávala k starozákonným Nárekom Jeremiáša či k novozákonnej Apokalypse. Nejde o novodobý hororový triler. Najmä nie teraz, keď pandémia koronavírusu vyvoláva pandémiu prorociev a možno aj spustí módnu vlnu bestsellerov o hrôzach, čo sú pred nami. Skôr by som bol rád, keby sa považovala za realistický manifest „ultimátneho optimizmu“.

Pandémia pravdepodobne nebude mať pre ľudský druh úplne zhubné následky. Vy sám však uznávate, že čelíme mnohým závažným globálnym výzvam. Prečo má teda človek vymiznúť?

Ľudský druh je iba jedným z poldruha milióna živočíšnych druhov. Je dielom biologickej evolúcie. Dnes už o tom málokto pochybuje. V roku 1996 akceptovala predstavu evolúcie aj katolícka cirkev slovami pápeža Jána Pavla II., že „evolučné učenie je viac než len hypotéza“. Biologický druh existuje v podobe dlhého radu generácií, a to tak dlho, pokiaľ dokáže vo svojom prírodnom prostredí pretrvať. Ak sa prostredie mení a druh sa zmenám nedokáže prispôbiť, musí uvoľniť priestor iným. Doteraz až 99% biologických druhov vyhynulo a miesto nich nastúpili iné.

Ľudstvo svojou chytrnosťou a vynaliezavosťou vytvorilo za posledné dve storočia celkom iné, umelé prostredie, než pre aké ho biologická evolúcia vyformovala. Je stále zložitejšie a rýchlo sa meniace. Na toto prostredie nám už naša výbava nestačí. Boli sme nakrátko hlavnými hrdinami jedného z dejstiev evolučnej hry na Zemi a nadišiel čas, aby sme javisko opustili.

Hovoríte o ultimátne optimizme. Čo je pre vás optimistické na tomto odchádzaní?

Na našu hráčsku rolu nás evolúcia dobre vybavila. Dala nám intelekt. Každému jednotlivcovi len drobný dielik, ale keď sme ich dali dohromady, vytvorili sme kolektívny intelekt, vedu. Veda nám umožňuje vhlád do evolučnej hry. Vďaka nemu zisťujeme, že hodnota života je v jeho časnosti a pominuteľnosti. Práve svojou konečnosťou dostáva život ľudského jedinca, ale aj ľudstva ako celku, zmysel.

Evolúcia nám však dala čosi ešte cennejšie. Sme asi jediné biologické tvory, ktoré negatívne emócie cítia vedome ako bolesť a pozitívne ako príjemnosť. A práve vďaka precit'ovaniu emócií si každý z nás môže uvedomovať svoju vlastnú existenciu. Lev Tolstoj mal pravdu: „Ak celý zložitý život mnohých z nás prebieha podvedome, potom akoby tento život ani nebol“. A teda: čím silnejšie si uvedomujeme prítomnú chvíľu života, tým je život hodnotnejší.

Možno by pomohlo, keby sme sa stali budhistami. V skutočnosti však všetci prispievame k hromadeniu a prehlbovaniu globálnych problémov. Prečo je to tak?

Tým, že vedome prežívame svoju bolesť a príjemnosť, usilujeme prirodzene o zmenšenie bolesti a zväčšenie príjemnosti. Stali sme sa hedonotaktickými tvormi. To znamená, že unikáme trápeniam a slepo sa ženieme za slasťou. Pritom najmúdrejší medzi nami už varovali: na príjemnosť vzniká návyk. Aby sme pocit príjemnosti udržali na rovnakom stave, treba nám stále väčšie množstvá zdrojov príjemnosti alebo neustále nové. Vznikli inštitúcie, ktoré tomu slúžia: ekonomika, ktorá nám prináša potešenia, musí na to, aby bola „zdravá“, trvalo rásť. K tomu potrebuje stále viac materiálov a energie, vyrábať stále viac a stále rýchlejšie. To platí aj o vede.

Dnes zažívame veľký dopyt po vede. Čakáme na čo najrýchlejšie vyvinutie vakcín. Tá istá veda už roky upozorňuje na klimatickú krízu a na hrozbu pandémie. Greta Thunbergová sa preslávila apelom, aby sme počúvali vedcov. Zdá sa, akoby veda viedla paralelný život, ktorý do reálneho sveta nepreniká dostatočne. Prečo je to tak?

Veda sa stala slúžkou našej hedonotaxie. Ukazujem to v texte, ktorý čoskoro vyjde v európskom žurnále venovanom molekulárnej biológii. Európska komisia podporovala vedu s presvedčením, že práve zásluhou vedy sa stane európska ekonomika najkompetitívnejšou ekonomikou globálneho sveta. Počas celých dvoch desaťročí 21. storočia opakovali úradníci, a po nich aj politici Európskej únie, tézu, ktorá pripomínala mantru európskych komunistických režimov až do ich krachu. A síce, že veda je najúčinnější výrobná sila.

Lenže hlavným poslaním vedy by malo byť úsilie o porozumenie človeku a sociálnej dynamike a tým prispievať k ľudskému šťastiu. To málo, čo zatiaľ o sociálnej dynamike vieme, nás presvedča, aké sme mali o nej pomýlené predstavy. Spoločnosť nie je determinovaný mechanický stroj. Je to komplikovaný systém, ktorého budúce stavy sa nedajú predvídať a ani riadiť.

Dynamika spoločnosti sa podobá dynamike počasia. Meteorológ Edward Norton Lorenz uverejnil v roku 1972 štúdiu s názvom *Predvídateľnosť: Môže trepot motýľích krídel v Brazílii spôsobiť tornádo v Texase?*. Ukázal, že niektoré deterministické systémy majú formálne hranice predvídateľnosti. Nadviazal na francúzskeho matematika Henriho Poincarého (1854 – 1912) a obidvaja sa zaslúžili o teóriu deterministického chaosu, ktorú niektorí označujú ako tretiu vedeckú revolúciu v 20. storočí, po relativite a kvantovej fyzike.

Greta Thunbergová, ktorá apelovala na politikov, aby počúvali vedcov, je na to dobrým príkladom. Vášnivé protesty tejto švédskej tínedžerky proti podceňovaniu zmeny globálnej

klímy vyvolalo v roku 2019 čosi ako „efekt motýlích krídel“. Vedúci politici Európskej únie zmenili svoj pohľad na rolu vedy. V marci mal Európsky parlament prijať zákon o „európskej ekologickej dohode“, ktorý mal stanoviť, že v roku 2050 bude európska ekonomika „uhlíkovo neutrálna“, neznečisťujúca ovzdušie skleníkovým CO₂ spaľovaním fosílnych zdrojov energie. Bohužiaľ, znefunkčnenie Európy v dôsledku koronavírusovej pandémie prijatie tohto zákona v marci znemožnilo.

Nový koronavírus sa pravdepodobne rozšíril z čínskeho trhu so zvieratami. Na začiatku mohol byť jeden nakazený človek, od ktorého sa spustila pandémia. Dajú sa aj vírusy vnímať ako príklady „motýlieho efektu“?

Pandémia Covid-19 je ukázkou iného faktora, ktorý podstatne mení dynamiku spoločnosti: sú to nepredvídateľné náhody, kontingencie. Pohyb spoločnosti je ako valkanie ihlanu po nerovnom povrchu. Čochvíľa je ihlan postavený na jeden zo svojich vrcholov, do polohy, ktorú matematici označujú ako nestabilnú rovnováhu. Na ktorú stranu spadne, rozhodne náhoda, náhodná fluktuácia molekúl. Fluktuácie zakaždým nanovo určia ďalší smer pohybu. Len pri pohľade dozadu, ex post, má dejinný proces podobu logického príbehu. A koronavírus považujem za takýto náhodný faktor dejín 21. storočia.

Myslíte si, že dnešná pandémia s množstvom úmrtí a veľkým ekonomickým dosahom ostane len „neprijemnou“ epizódou, alebo sa z nej ľudstvo poučí a uskutoční zásadnejšie zmeny v spôsobe svojej existencie?

Vo svojom aktuálnom texte, o ktorom som sa zmienil, som vyslovil presvedčenie, že deň keď Európa prijme zákon o uhlíkovej neutralite, by mal byť označený ako „Európsky zlom“. Dnes si myslím, že „Globálny zlom“ by bol príliehavejší názov. Podobným termínom „Americký zlom“ som kedysi nazval 11. september 2001, ktorý zásadne zmenil Ameriku. Z úderu, spôsobeného koronavírusom, sa svet bude dlho spamätávať, ale práve po skončení epidémie sa pred ľudstvom naplno vynorí ďaleko silnejšie ohrozenie: už asi nezvratiteľná zmena pozemskej klímy.

To opäť neznie optimisticky. A či predsa len?

Vo svojej knihe o ukončení ľudskej evolúcie som načrtol jeden z možných scenárov, ktorý sa podstatne odlišoval od apokalyptických scenárov autorov žánru science-fiction: Záverečný vek ľudského druhu bude vekom virtuálnej reality, v ktorej veľká väčšina ľudí skončí „uzabávaním sa k smrti“ – to je termín, ktorý zaviedol v roku 1985 americký kultúrny teoretik Neil Postman. Ale dá sa to vyjadriť optimistickjšie: ľudstvo sa utopí v slasti. Vo virtuálnej realite nebude rozhodujúcou spotreba materiálov a energie, dominujúcim faktorom bude informácia – a tá bude lacná. A na záverečný ohňostroj sa bude prizerať malá hŕstka múdrych jedincov, ktorých Aristoteles nazval „veľkodušní ľudia“.

Múdrost' tu zrejme znamená prijatie faktu o odchádzaní človeka zo scény. Aký je rozdiel medzi „múdrost'ou staroby“ a „múdrost'ou mladosti“, o ktorých občas hovoríte?

Naozaj rozlišujem „múdrost' staroby“ a „múdrost' mladosti“. Doba po „Globálnom zlome“ bude veľkou výzvou pre mladých ľudí a bude potrebovať ich „múdrost' mladosti“, ktorú Andrej Sládkovič príliehavo charakterizoval ako „nepokoj duší svätý“. Priebeh života ľudského jedinca spočíva v plynulom prechode od „múdrosti mladosti“ k „múdrosti staroby“. Obe majú jedného spoločného menovateľa: pohľad na život ako na hru, ba chápanie celého diania vo vesmíre ako „kozmickej hry“.

Pôsobili ste ako minister školstva a tiež ako veľvyslanec pri UNESCO. Ako vnímate vzťah medzi vedou a politikou? Do akej miery môže mať veda pri existenčných otázkach zásadnejšie slovo?

V čase koronavírusu sa ľudia spoliehajú na znalosti a vynaliezavosť vedcov. Ja sám sledujem, ako moji kolegovia v zahraničí horúčkovo pracujú na zjednodušení techniky detekcie vírusu SARS-CoV-2, v hľadaní prostriedkov proti jeho atakom a hlavne na zhotovení vakcíny pre účinnú obranu proti nemu. Ešte viac sa však ľudia spoliehajú na rozvážnosť politikov a na ich možnosť ovplyvnenia sociálnej dynamiky.

Moja skúsenosť z krátkej exkurzie do politiky ma presvedčila, že vedecký pracovník by sa pri svojich obmedzených znalostiach neodvážil k nijakému závažnému činu, ale politici sú nútení konať v podmienkach veľkej neznalosti a neistoty. Za neúspechy a nezdary nenesú pred občanmi právnu, ale len politickú zodpovednosť. Ale zároveň každý z nich aj mravnú zodpovednosť – sám pred sebou. Riešenie epidémie koronavírusu ich dnes stavia pred ťažké morálne dilemy. No ešte väčšie mravné dilemy ich čakajú v ére, do ktorej ľudstvo vstúpi po skončení boja s vírusom, alebo – použijem priliehavé vyjadrenie našej umelkyne Lucie Piusi – po vyhratí „tretej svetovej vojny“.

*Ladislav Kováč (87) je biochemik a vysokoškolský pedagóg. Ako vedúci katedry biochémie na Univerzite Komenského v Bratislave bol po sovietskej invázii v roku 1968 prepustený a pracoval ako klinický chemik v psychiatrickej liečebni v Pezinku a neskôr ako výskumník v ústave pre fyziológiu hospodárskych zvierat v Ivanke pri Dunaji. Po páde komunizmu sa stal prvým porevolučným ministrom školstva Slovenskej republiky a pôsobil aj ako veľvyslanec Československa pri UNESCO v Paríži. V roku 1993 sa vrátil na katedru biochémie UK a od roku 2002 je emeritným profesorom a venuje sa kognitívnej biológii. Okrem vyše dvoch stoviek vedeckých publikácií vydal knihy *Kolieska na anjelovi: alebo V zemi kde zajtra znamená včera* (1991), *Krása a vznešenosť učiteľského povolania* (1992), *Prírodopis komunizmu: anatómia jednej utópie* (2007), *Konec lidské evoluce: život v závěrečném věku* (2017) a *O zmysle ľudského života* (2018). So spoluautorom Zdeňkom Neubauerom mu vyšla kniha *Listy o biologii* (2019).*